

ԻՄԱՍՏԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԿԱՊԱՆԻ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԽՈՄԿԱԾՔՆԵՐՈՒՄ

Ս.Ս. Մանուշարյան

Բարբառի բառապաշարը ոչ միայն լեզվի, այլև բարբառի պատմական զարգացման ուղին է մատնանշում, հետևաբար այն տարածամասնակյա կազմավորման արդյունք է, և նրա մեջ մտնող բառաշերտերը ևս ձևավորվել են որոշակի ժամանակաշրջանում՝ հետագայում ենթարկվելով զանազան փոփոխությունների:

Կապանի տարածաշրջանի խոսվածքները քերականական և հնչյունական համակարգերի քննությամբ առանձնանում են Ում և Ս ճյուղերի բարբառային իրողություններով, սակայն բառիմաստի փոփոխությունների դեպքում դրանք չեն սահմանազատվում և տարբերակվում:

Ինչպես գրական, այնպես և խոսակցական լեզվի բառապաշարում մի խումբ բառեր ժամանակի ընթացքում իմաստով անփոփոխ չեն մնացել: Իմաստափոխվելով գործածվել են ընդհանրապես կամ մասնակիորեն տարբերվող իմաստներով, այսպես՝ **այծահազ**>իծանհան գ<«կեղծ հազ», **անդամ**>անդէմնը <«կենդանու կամ թռչունի ազդր», **բլշանալ**>պիլիշէլ/պըլըշէլ ոչ թե՛ «շլանալ», այլ՝ «աչքերը հառել», **գայլագռավ**>կըռակլավ <«չարագուշակ», **դարման**>տէրման <«հարդ», **ելանել**>իլ/լիլ <«նռալով թափվել», **կայծ**>կէծ <«այրող», **կիզուլ**>կըզնըվել <«բառացի՝

վառվել, 2. բարկանալ», **հացահան**>ծրհան ոչ թե՛ «թաթակիշ», այլ <«լավաշը թոնրից հանելու կեռ ծայրով երկաթյա ձող», **հուլով**>հուլուլ<«սայլակ», **շփոթ**>շըփոթ <«այլուրից պատրաստված թանձր շիլա», **պատճառաւոր**>պատճառավէր <«հղի», **վըղըլիւ նէլ** <«վախից գունատվել, սփրթնել», **ցայտ**>ցէթ <«մեզ», **ունկն**>օնգուն <«կանթ՝ ամանների բռնատեղ» և այլն: Բառիմաստի փոփոխություններ են տեղի ունեցել նաև տարբեր ժամանակաշրջանների փոխառություններում, ինչպես՝ **գօն և քան** (պրսկ. gonahkar <«հանցավոր») [9,508] ոչ թե՛ «մեղավոր», այլ՝ «ապշահար», **դագանակ** (թրք. degneg) [7,481] >դիգան և նաև ոչ միայն՝ «հաստ գլխով երկար

մահակ», այլև՝ փոխաբերաբար <«կռիվ, ծեծ», նաև՝ **խարբալել**(**խարբալ** ասոր. ‘arbālā «մաղ») [4,342-343] >խըրբիւլիլ բայը կիրառվում է ոչ թե՛ «մաղել» իմաստով, այլ <«1. ուշաթափվել, 2. տազնապել, 3. փխթ. աճապարել»: Նշված իմաստներից առաջինը, ինչպես վկայում է Հ. Աճառյանը, հանդիպում են **խնիքամաղ լինել** <«ուշքից գնալ» հարադրությամբ:

Նկատելի է, որ քննվող բարբառային միավորներում գրաբարյան բազմիմաստության փոխարեն առկա է մենիմաստություն, որը համապատասխանում է կամ հիմնական, կամ երկրորդական իմաստներից մեկին, ինչպես՝ **բարձ**>պէրց <«1. **գլխի տակ դնելու բարձ**, 2. նստելու բարձ, որ պատուի նշան էր, 3. պատուի աստիճան, 4. նավի նստարան, եռանկեան խարիսխը՝ որի վրայ նստում է եռանկիւնը, 5. մարմնի բարձր, երանք, ազդր» [3,425-426], **գէջ**>կէճ<«1.

խոնաւութիւն, թագութիւն, խոնաւ, 2. վաւաշոտ, ցանկասէր, անառակ» [3,550-551], **դնել**>տը

նէլ/տիւիլ<«1. **դնել**, 2. համարել, 3. ենթադրել, 4. կարգել, 5. անել, 6. վերածել, 7. տալ, 8.

հասցնել»[3,675], **դռան**>տրոն n(ն)ը<«1. **դռն**, 2. կիրճ, լեռների մէջ անցք, 3. պալատ, 4. սպասար, 5. գրքի գլուխ» [3,684-685], **խել(ք)** >խէ/ըլք <«1. գլխի ուղեղ, 2. **միտք, բանականություն, հանճար**, 3.

հնարք, վարպետություն, 4. կամուրջի գլուխը, 5. նաւի դնկի կողմը, 6. նաւի նստարանները, 7. տան կտորը» [4,355], **սրահ**>սրհար/սահար <«1. մեծ սենյակ, 2. դահլիճ, 3. սրահի մէջ կախուած վարագույր կամ պատի զարդ, 4. **նախարարի**» [6,281-282], **տաշտ**>տաշտ <«1. բաժակ, գաւաթ, թաս, 2. խնկաման, 3. **կոնք**, 4. կթոց, կողով, 5. ձիու գաւակը պաշտպանող մի տնասկ գրահ, 6. մի տնասկ երաժշտական խազ» [6,370-371], **փոր**>փօր<«1. ծակ, պարապություն, մէջը փոս տեղ, 2. սին,

մէջը ծակ, սնամէջ, պարապ, 3. որովայն, արգանդ, սիրտ, ընդերք, 4. ընդունարան, միջուկ իրաց» [6,518-519] և այլն:

Մի խումբ բառեր, չնայած իմաստափոխվելուն, այնուամենայնիվ ինչ-որ աղերսներ ունեն իրենց նախնական իմաստի հետ, օր.՝ արջ>առջ «1. արջ կենդանի, 2. կռախտ, 3. ածղահա», ապրանք>ապրանք «1. անասուն, 2. վաճառվող իր», առ իս> առիս «1. ինձ մոտ, կողքիս, 2. ձեռքումս», բնկ>պէկ «1.կոտրված, 2. ավերված տնատեղ», նռալ>հրռալ«1.եփել, 2. ուժեղ ցավել», ընտրել>հրնդրել «1. առանձնացնել, 2. ընդելներ կամ կանաչեղներ մաքրել», ծուխ>ծօխ «1.վառարանի մուխ, 2. տնտեսություն, ընտանիք», կատար>կատար «1.աբլուրի գլխի ցցունքը, 2. մարդու գլուխ», կնդել>կընթել «1. փնտել, 2. չարչարել, կեղնքել, հարստահարել, 3. մեկի ունեցածքը հափշտակել, մաքրագարդել», մեկնել>մըկնել «1. ձեռքը երկարել, 2.իրերը փռել», յուշապ>օշափ «1.վիշապ, 2. շատ քնող, 3. շատակեր», ործ>վէ/ը րց «1. արու, 2. կարծր, պինդ, չոր,

3. արու ոչխար», որից էլ՝ «2-3 տարեկան արու ոչխար», պոկ գալ>պուք կնն «1. պոկվել, 2. փախչել», պոկել>պուք տալ«1. անջատել, 2. ինչ-որ բան ձեռք գցել», ջախջախել>ճըճէխէլ«փրկ տարբեր տեղերից խոցոտել», սահման>զահման «1. որոշիչ չափ, 2. արտերի կամ այգիների բաժանող եզրագիծ», տափ>տափ «1. հարթ տափարակ դաշտ, 2. գետին» և այլն: Նշված բառախմբում դասում են այնպիսի բառեր, որոնցում բառիմաստի նեղացում է տեղի ունեցել, այսպես՝ արջառ>աչառ//ւն չւն գործածվում է ոչ թե՛ «տաւար, ընդհանուր անուն կովի, ցուլի, եզան, հորթի և երկնջի» [3,335] իմաստով, այլ՝ «կամի լծվող երեք տարեկան արու հորթ», թան>թան ոչ թե՛ «ապուր, թաց ուտելիք» [4,149], այլ՝ «հարած կամ ջրով բացած մածուն», ծին>ծըն ոչ թե՛ «1.ծնունդ, ծագում, բունը, 2. արգանդ, 3. մարմնի վրայ բնական նիշ, խալ» [4,457], այլ՝ «կաթնասունների ծնունդ», կուրծ>կօ/օրծ ոչ թե՛ «1.լանջք, 2. ստինք» [4,666-667], այլ՝ «կաթնասունի ստինք»:

Որոշ բառեր գործածվում են և՛ իրենց բուն, և՛ այլ նշանակությամբ, ինչպես՝ բանալի>պի/ի լննի «1. կողպերը բացելու կամ փակելու իր, 2. հյուծված, նիհար», գաք>կէփ «1. կեռ փայտ պարանի ծայրին, 2. ոտք(վիրավոր.), 3.ագդր», կապել>կապել «1. հանգուցել, 2. ռոգման ջուրը բաց թողնել», կայծանալ>կըծանալ «1.շատ տաքանալ, 2. գայրանալ, կատաղել», կաչաղակ>քըչէղակ «1.թռչունի տեսակ, 2. տգեղ», մաշիլ>մնշվել «1.հնանալ, 2. նիհարել», նեղանալ>նըղանալ «1. վիրավորվել, 2. նեղ լինել (հագուստը), 3. հոգնել», շողք>շօխք «1. ճառագայթ, 2. ստվեր», սայր> սը/էն «1. լեռան ծայր, 2. լեռան ող, 3. մարդու ողնաշար»,

պատ>պա/ատ «1. շրջան, պտույտ, 2. որմ, 3. շարք, 4. գուլպայի մեկ հյուսքը», ուզել>օգել«1. կամենալ, 2. սիրել, 3. ամուսնանալ», փայտանալ>փըղանալ//փիղնննալ «1. փայտի նման դառնալ, 2. սառչել, մրսել», քաջք>քաշկ «1.չար ոգի, 2. վատ լուր հաղորդող» և այլն:

Այս խմբի մեջ դասում են նաև այնպիսի բառեր, որոնք բազմիմաստ են և՛ գրաբարում, և՛ ենթաբարբառիս խոսվածքներում, այսպես՝ անցանել>անց կենալ «1. անցնիլ, երթալ, 2. առաջ անցնիլ, 3. գերազանցել, 4. չափից ու սահմանից անցնիլ, 5. զանց առնել, 6. մարիլ, 7. ոչնչանալ, 8. պատահիլ, 9. պարապիլ մի գործով կամ խօսքով, 9. մեռնիլ» [3,212-213], բաժանել>պը/իժննել «1. մաւ-մաւ անել, 2. սփռել, 3. անջատել, 4. զանազանել, ջոկել» [3,381], դար(ասոր. dār)>դար «1. անտրոշ թուով տարիների մի մեծ շրջան, 2. մեկ սերունդ, մի պորտ, 3. 100 տարի» [3,631] երես>իրես «1. դէմք, 2. մակերևութ, 3. անձ, 4. աչք, 5. երեսպաշտութիւն, 6. կեղծաւորութիւն, 7. դիտաւորութիւն, 8. նպատակ» [4,46-47], որոնցից ընդգծվածները գործածական են խոսվածքներում:

Բազմիմաստությունը հաճախ պայմանավորված է բարբառային տարբերակի տարբեր ծագմամբ, որն էլ խոսակցական լեզվում ստեղծում է համանունություն, օր.՝ կօ/օնդ նշանակում է «1. գնդաձև մարմին, գնդակ, 2. մարդու գլուխ, 3. սոխուկ, 4. անդամալույծ», այսպես՝ գունդ

(պիլ.*gund «գունդ, գնդակ, գնդաձև») > կօ/օ նդ «1. **գնդաձև մարմին**, 2. երկնակամար, արևի կամ լուսնի գունտը, 3. ճրագարանի գնդաձև մասը, 4. ծովի խորությունը չափելու գործիք, 5. սայլի անիւ, 6. **մարդու գլուխ**» [3,593-594], **կունդ** (պրսկ. kund, kunda «կոճղ») «փխբ. անդամալույծ», **կոնդ** «1. մի քանի բույսերի գնդաձև արմատ, սոխուկ, 2. նմն. մարդու գլուխ» [8,467], **կօ/օ շտ** «1. որովայնը լցրած, հագնցած, 2. կոպիտ, պինդ», որի առաջին իմաստը առկա էր գրաբարում, ինչպես՝ **կուշտ** (պիլ. *kušt) [4,660] «1.կող, 2.փոր» > կօ/օ շտ (վերջինիս մյուս՝ «կող» իմաստն էլ պահպանվել է **կշտին** > քըշտե/է ն/ք իշտին «կողքին» բառաձևում), երկրորդը գրական լեզվից անցած **կոշտ** «ոչ փափուկ» ածականն է, **կօ/օ քծ**՝ «1. գործ, 2. կաթնասունի ստինք», որոնցից առաջինը **գործ** «աշխատանք» բառն է, երկրորդը՝ **կուրծ(ք), թօզ**՝ «1. մրգի տնասկ, 2. փոշի», որոնցից «թուզ պտուղը» [4, 201-202] առկա էր գրաբարում, իսկ երկրորդը հետագա դարաշրջանների տաճկաթուրքական փոխառություն է՝ «թօզ (տաճկ. toz) -փոշի» [8,133], **ծուրդրուդու**՝ «1. արյուրի կանչի անվանում, 2. ընկույզի միջուկ, միջնափայտ, 3. փխբ. շատ նիհար», որոնցից առաջինը գրական փոխառություն է, իսկ մյուսները բարբառային են՝ «ընկույզին ամբողջական միջուկը» [2,527], **շօ/օ ք**՝ «1. տոթ, 2. հով». առաջին ձևը ծագում է **շոգ** «տաքություն, տոթ» [5,528] բառից, երկրորդը՝ **շուք**-ից «ստվեր, հովանի» [5,541]: Նշված օրինակների որոշների նախաձևերից նկատելի է, որ համանունությունը պայմանավորված է **ու>օ/օ** և **գ>կ** հնչյունական անցումներով, որոնք բնորոշ են քննության առարկա խոսվածքներին:

Մեր կողմից ուսումնասիրվող բարբառային միավորներում բառիմաստի ընդլայնում է տեղի ունեցել, երբ գրաբարյան մասնավոր իմաստի դիմաց բառը ընդհանրական իմաստ է ստացել, ինչպես՝ **ազատ** > ազատ/դ գրաբարում «1. ազնուական, 2. անկախ, ինքնիշխան, ազատուած, արձակ» [3,83], իսկ ենթաբարբառի խոսվածքներում՝ «ազատ/դ» ընդհանրապես, **թեփ** > թեփ «1. մաշկաձև կեղևանք գորենի, 2. ձկան թեփ» [4,178] իմաստները, այնինչ խոսվածքներում՝ «թեփ» ընդհանրապես, **փոշի** > փօ/օ շի «1. մանած հող, 2. ավազ, փոշի» [6,516], **փոս** > փօս «1. փոս տեղ, 2. ջրի անցք, 3. խրամ» [6,517], մինչդեռ խոսվածքներում դրանք մեկ ընդհանրական իմաստ ունեն:

Ինչպես երևում է վերոբերյալ օրինակներից, իմաստափոխական երևույթները բացատրվում են բառիմաստի նեղացմամբ և ընդլայնմամբ, նմանական և կցորդական զուգորդությամբ, նաև փոխաբերական գործածությամբ [1,137-151]: Իմաստափոխված դեպքերը ավելի ակնառու են տվյալ բարբառին բնորոշ դարձվածքների, առածների ու ասացվածքների մեջ, այսպես՝ **թօռլ յէլալ ա, ճաքերը հրվասարվալ ըն** «վիրավորանքը մոռանալ», **թօռլ նի կնն** «անձրև սկսվեց», **թօռլ յէտ ա կնն** «անձրևը կտրվեց», **իքէսիէն ճիքնն վիքի** «պատվը պահպանելով ամուսնանալ», **ծառը ուրնն ծըռատակէն խաբար կանէ** «հարազատին վկայակոչել», **կըռակէն յէրա/յիքնն/յըրա յէդ ա ածում/ածիս** «բորբոքել», **պոլ լ էրը կօխ տալ** «1. խմորի գնդերը տրորել, 2. չափ ու սահմանը անցնել», **պըռօ անէլ** «լացակումել», **մըկան/մօկնէն ծակը հախավ ա ինք** **օնում/օնիս** «վախենալով խուսափում է», **նախշուտ իքէսէն փըլավ չըն օտում/օտիս** «զեղեցկությանը չեն խաբվում», **տանձի կօթ տըռնալ** «շատ նիհարել», **վըղըճաք/լըղըճաք նիլ** «սարսափել», **պօղ տըռնալ** «բարկությունից կարմրել», **վէնդ/վէն ը/վընդ/վըն ը թակած կնն**

«1. հետիոտն գալ, 2. դժվարությամբ գալ» են:

Ընդհանրապես ցանկացած բարբառային միավոր հատկանշվում է նաև իմաստափոխական այն իրողություններով, որոնք դրսևորվում են բանահյուսական տարբեր ժանրերում, որոնք էլ առնչվում են ժողովրդի կյանքի տարբեր ոլորտներին:

Գրականություն

1. Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տնտություն, Երևան, 1965:
2. Աճառնան Հ., Հայերեն գաղաղական բառարան, Էմիննան ազգագրական ժողովածու, հ. Թ, Թիֆլիս, 1913:
3. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. I, Երևան, 1971:
4. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. II, Երևան, 1973:
5. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. III, Երևան, 1977:
6. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. IV, Երևան, 1979:
7. Մալխասնանց Ստ., Հայերեն բացատրական բառարան, հ. I, Երևան 1944:
8. Մալխասնանց Ստ., Հայերեն բացատրական բառարան, հ. II, Երևան 1944:
9. Մարգարյան Ա., Գործիսի բարբառը, Երևան, 1975:

Проявления семантических разночтений в говорах Капанской области.

С.С.Манучарян

Резюме

В данной статье обсуждаются семантические разночтения в говорах Кафанского региона. Придается значение расширение семантики, конкретизация и диалектические анонимы.

Manifestations of semantic different interpretations in dialects of Kapan area.

S.S.Manucharyan

Summary

In this article speech about talk of semantic realites in Kapan regions. Inportant terms meang's, particularly and dialectical analogous.